

CS. SZABÓ LÁSZLÓ ELŐADÁSA A KÉPZŐMŰVÉSZETI FŐISKOLÁN

Harminckét évnyi emigráció után először 1980-ban tért haza Magyarországra Cs. Szabó László, a talán legtekintélyesebb Nyugat-Európában élő magyar író. 1948-ban hagyta el az országot; pontosabban nem tért haza Olaszországból, amikor táviratban hazarendelték. Rövid ideig Itáliában, Firenzében élt, majd évtizedeket Londonban. Negyvenhárom évesen emigrált, hetvenöt éves volt, amikor újra átlépte az államhatárt. Noha utazása magánlátogatás volt (Illyés Gyula vendégeként érkezett, nála lakott), évtizedes politikai egyeztetések előzték meg. Idehaza töltött napjainak egyetlen nyilvános eseményeként október 1-jén kétórás előadást tartott a Képzőművészeti Főiskolán, amelynek 1948 előtt a tanára volt. Az előadásról hangfelvétel készült, írott szövege most jelenik meg először nyomtatásban. Hazalátogatásának az emigrációban vegyes volt a megítélése, éles támadásokban is részesült. Idehaza azonban megnyitotta a lehetőséget Cs. Szabó könyveinek magyarországi kiadása előtt. Még 1984-ben bekövetkezett halála előtt megjelent Budapesten az emigrációban írt esszéiből válogatott *Alkalom* című kötete, és az 1948 utáni elbeszéléseit tartalmazó *Közel s távol* című könyve.

A hatvanas-hetvenes években Aczél György kultúrpolitikájának fontos célja volt a szocialista rendszerrel szemben ellenségesnek nem tekintett, Nyugaton élő magyar művészek, írók, tudósok alkalmi hazahívása. Így került sor például Polányi Károly vagy Hauser Arnold budapesti előadásaira, könyveinek megjelentetésére, Amerigo Tot kiállításaira, Victor Vasarely múzeumának pécsi alapítására. Cs. Szabó László hazalátogatása ebbe a kultúrpolitikai sorba illeszkedik. Mint Szabó Zoltán *Ősök és társak* kötetének *Hungarica varietas (Korkép 1974-ből)* című írásából tudható, 1970-ben kezdődtek a tapogatózó tárgyalások, Boldizsár Ivánnak a londoni útjával, amelyek el kellett volna, hogy vezessenek Cs. Szabó egy esszéje, a *Dickens-napló* magyarországi megjelentetéséhez, amely – Boldizsár érvelése szerint – helyreállította volna „a magyar irodalom egységét”. A *Dickens-napló* kézírata tíz évet várt a nyomdafestékre, 1980 tavaszán-nyarán jelent meg a *Nagyvilág* című folyóiratban. Visszaemlékezések szerint e cikk publikálását szabta a hazalátogatás feltételéül a londoni író.

Cs. Szabó úgy tervezhette, hogy látogatása szigorúan magánút lesz. „Magánemberként hagytam el Magyarországot, magánemberként mennék vissza, szétnézni, s néhány kézfo-gásra” – írta 1980. március 12-én Gál Istvánnak, évtizedes pesti levelezőpartnerének. „Semmiféle hivatalos meghívást nem várok és nem fogadok el... Egyetlen előadást, sőt felszólalást se tartok, ez fix.” Végül nem egészen így történt. Főiskolai előadásán túl elfogadott hivatalos meghívást is: Aczél Györgyét a Parlamentbe. Czigány Lóránt jegyezte fel, majd tette közzé naplójában (*Írok, tehát vagyok. Emigráns napjaim múltása, 1971–1981*), mint mesélte el Cs. Szabó már Londonban, Szabó Zoltán éles kérdéseire válaszolva, „mint megszeppent kisdíák”, hogyan küldött érte autót Aczél, s hogyan tegeződött össze vele. Mai szemmel nézve nem könnyű megérteni, miért tarthatta fontosnak a szocialista rendszer vezető kultúrpolitikusa, hogy találkozzon a politikusnak nem tekinthető idős íróval. Bizonyára sznobizmusa miatt is, s mert ez az idős író Illyés barátja volt. S vélhetően szimbolikus alaknak tartotta Cs. Szabót – mint ahogy annak tartották sokan az emigrációban

is. „Cs. Szabó László ugyanis intézmény, a nyugati magyar irodalom legfontosabb intézménye” – mondta róla a BBC magyar rádióadásában felolvasott születésnap-i köszöntőjében Czigány, épp 1980-ban.

Szűk négy évig volt Cs. Szabó a Képzőművészeti Főiskola tanára. „Velem született 1945-ben, s velem halt meg 1949-ben a művelődéstörténeti tanszék” – nyilatkozta hazalátogatása után adott egyik interjújában. *Halfejú pásztorbot* című, 1960-ban kiadott görög hajónaplójában így emlékezett vissza tanárságára: „A második világháború után kineveztek a művelődéstörténet tanárának a Képzőművészeti Főiskolán. Szabad kezem volt; úgy bánhattam a tananyaggal és a lelkekkel, mint a lány viasszal. Görögország és az ógörög műveltség felfedezését választottam ki első kísérletnek. (...) Lesz rá hallgatóm? – tűnődtem napokig az első óra előtt. Alig tudtam átfurakodni az éhes, kopott, ragyogó fiatalokon a dobogóra. Csontváry Tivadar roppant vászna, Mária Kútja volt kifeszítve a szemközti falra; a diákok akarták. Hozzá tartozott a haza újjáalapításához. Egy évig beszéltem zsúfolt teremnek; szemközt szünyogtestű, szentföldi asszonyok meregették a vödrüket, alattam úgy hallgattak a borzosok, mint a megtért hajósra, meseországok csobogó szájú, friss szemtanújára. De hiszen én se jártam ott, én is olyan voltam, mint ők! A vágyamat beszéltem ki.” Talán ez az 1945-ös, 1946-os élmény választotta ki az előadóval 1980-as előadása témáját.

Nem tudom pontosan, mi volt a címe Cs. Szabó előadásának. A hanganyag másolatát őrző Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárának a katalógusában „Cs. Szabó László előadása a Képzőművészeti Főiskolán a hellenizmusról” a címe. A sárospataki Református Kollégium Könyvtára Cs. Szabó-gyűjteményének a honlapján, ahol meg lehet hallgatni az előadás utolsó nyolc percét, ilyen címmel szerepel: „Mit adott Európának a görög kultúra?” A két változat közül az utóbbi mellett döntöttem. A szerző nem sokkal magyarországi útja után hosszú interjút adott Békés Gellértnek a Rómában megjelenő *Katholikus Szemle* 1980/4-es számába. E beszélgetésben árulta el, honnan származik előadásának legendássá vált nyitánya: „Mondtam az utolsó órán..., harmincegy évvel ezelőtt”. Fray Luis de León, 16. századi spanyol teológus és költő szavait ismételte meg, akit az inkvizíció évekre börtönbe vetett, majd amikor visszaengedték a katedrára, ekként kezdte előadását a salamancai egyetemen: „Como decíamos ayer” (Miként tegnap mondtuk).

1980-ban sokkal tapasztaltabb és felkészültebb férfi adott elő a Képzőművészeti Főiskolán, mint harmincegy évvel korábban. Cs. Szabó 1959-ben járt először Görögországban – e hajóútját követően készült a *Halfejú pásztorbot* című útirajza-esszéje –, később még öt alkalommal. Előadásába minduntalan beleszötte útiélményeit. Valószínű, hogy másként is látta a görögség kulturális hagyatékát 1948-ban, mint 1980-ban. „Az emigrációban fedeztem föl igazán a másik Görögországot is. A középkorit. Bizáncot” – olvashatjuk az 1960-as útirajzban. Márpedig 1980-as előadása koncepciójának a tengelye éppen az ókori és a középkori görög kultúra folytonosságának az igazolása. Cs. Szabó előadása több témáját is megírta esszéiben 1980 előtt vagy után. *Görögökről* című befejezetlen esszesorozata, amely 1981-ben és 1982-ben jelent meg a *Nagyvilágban* (utóbb, 1986-ban, könyv alakban), az 1980-as előadás nyomvonalát követve készült. Ha az előadást a későbbi esszesorozat szinopszisának, vázlatának tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a vázlatnak csak az első harmadát-felét tudta később írásművé formálni a szerző. Gál István a leveleikben „hellenizmus-kötetként” emlegette 1981-ben barátja készülő könyvét; valójában a *Görögökről* nem jutott el a hellenizmus korának tárgyalásáig.

A *Görögökről* könyv alakban körülbelül kétszáznyolcvan oldalas mű. Első harmincegy oldalát tekinthetjük az 1980-as előadás első harmada átírásának. Ha valaki összehasonlítja az előadás és az esszéfűzér ezen részeit, kibomlik szeme előtt a szerző esszéírói módszere. „Úgy tudom – mondta a *Katholikus Szemle* már idézett interjújában –, a mai Magyarországon már szokatlan az előadásmódom..., az egyetemi szabadelőadáson is áthallható esszéstílus”. Valójában Cs. Szabó előadásának modora jóval célratoróbb, gya-

korlatiasabb, mint esszéinek színes, zezugos, csapongó, nagy figyelmet követelő stílusa. A *Görögökről* című kötet esszéi nagy részének nem találjuk meg a vázlatát az előadásban, így a két alkotást (előadást és esszesorozatot) egymás kiegészítésének is tekinthetjük. A *Görögökről* legnagyobb részét az ötrészes Homérosz-esszé (*Az Énekes*) – előadásában Cs. Szabó nem kívánt az eposzokról beszélni, mondván, művelődéstörténeti és nem irodalmi előadást tart. Az előadás második fele a „görög Rómáról” és Bizáncról szól – erről az esszesorozatban szinte szó sem esik.

De nemcsak a *Görögökről* és a *Halfejű pásztorbot* kötődik az író életművében 1980-as előadása témáihoz, hanem számos más esszéje is. *Őrzők* című 1985-ös gyűjteményes kötetébe két korábban írott Bizánc-esszé is bekerült; különösen az *Aszkéták és atléták* kapcsolódik az előadáshoz. *Római muzsika* című könyvének a római templomok mozaikművészetéről szóló részeit, a Rómában élt görögökről, például Polübioszról szóló fejtegetéseit, *A levélváltás* című, fiktív római kori levelekből összeálló fejezetét, és a II. Szilveszterről szóló *A varázsló pápa* című esszét szintén a későbbi előadás előzményének tekintheti az olvasó. Az *Alkalom* című gyűjteményes kötetnek pedig az egyik kiállítás-esszéje (*A pogány is keresztény. Arról, hogy mi volt a reneszánsz*) minősülhet az előadás szövege felől nézve előkészületnek. Egyezőval, az 1980-as előadás összefoglaló jellegű teljesítmény, szétszórt eszszék sorában kifejtett gondolatok alkalmi szintézise is.

Szeretném leszögezni, hogy Cs. Szabó László valószínűleg nem tette volna közzé az előadását, hiszen másfajta elvárásai voltak a szóbeli és az írásbeli alkotásokkal szemben. Ha közzétette volna, átírta, bővítette, sűrítette volna. Olyan művészi elvárásokkal írta az esszéit, amilyenekkel előadásszöveg nemigen rendelkezhet. *Mit adott Európának a görög kultúra?* minden olvasójának ajánlom, hogy hallgassa meg az előadás zárlatának a hangfelvételt,¹ hogy érzékelné tudja, mennyire erőteljes, színészes, a hangjával sokféleképpen hatásra törő előadó volt Cs. Szabó László. A leírt szöveg, sajnos, csak árnyéka lehet az előadásnak. A hanganyag nemcsak az előadó beszédét őrizte meg, hanem a közönség reakcióit is, például a nevetését olyan részeken, amelyeket aktuálpolitikai utalásokként értett. A közönség nem csak hallotta az előadót, a testbeszédét is látta. Fényképekről tudható, hogy Cs. Szabó nagy térkép előtt állva beszélt, olykor megmutatva rajta egy-egy települést vagy térséget. Csak elképzelve tudjuk, milyen tekintet vagy kézmozdulat kísérte előadásának a kora középkori „szörnyű barbár Nyugat-Európáról” szóló mondatait – „amely akkor olyan mélypontra volt, mint a mai..., hát nem tudom... Keressünk egy ázsiai országot...” –, amely a hallgatóság nagy nevetését váltotta ki.

A Békés Gellértnek adott interjúban azt is mondta Cs. Szabó az előadásáról, hogy „ezt tanultam meg, hogy magyar fülnek mostanában minden kettős értelmű”. Azt hiszem, nem csak a közönsége vélte olykor kettős értelműnek az elhangzó kijelentéseket – az előadó sokszor annak is szánta őket. Az előadás számos részletének lehet politikai értelmet is adni. Már a diaszpóra-népről szóló nyitó fejtegetés is kettős értelmű, hiszen Cs. Szabó más írásműveiben a magyarról is mint diaszpórában élő népről beszélt (például 1972-ben az *Új Látóhatárban* közzétett *Egy nép s a költészete* című írásában). A Szókratész elítélését „népbírói ítéletnek” nevező részt a kommunista koncepciók perekre való utalásként érthették a hallgatók. Az előadás későbbi részében politikai allegóriának tűnik a római szolgaságban élő görögök szellemi magatartásának leírása – és még sorolhatnám a példákat. Az előadás mai olvasója tehát, miközben a fejtegetés művelődéstörténeti értelmére figyel, mellékesen a szöveg politikai utalásaira is figyelhet.

Néhány szó a szöveggondozásról. A hangfelvétel leírt nyers változatából csupán az élőszóbeli előadással velejáró töltelékszavakat, ismétléseket, fölösleges névelőket, tévesen kitett ragokat, a második, sikeresebb megfogalmazással felülmúlt sikertelen első megfo-

¹ http://www.patakarchiv.hu/crbst_55.html

galmazásokat töröltem. A szöveg folyamatossága érdekében beékeltem pótlásaimat szögletes zárójelbe tettem. E pótlásokon kívül a közzétett szöveg minden szava Cs. Szabó Lászlóé. A szöveg előadásjellegét nem kívántam eltüntetni. A tagolás, a bekezdések kialakítása az én művem. Olykor (ritkán) szórendi változtatást hajtottam végre egy-egy mondatban. A szöveg kurzíválásai tőlem származnak: olyan szavakat, félmondatokat emeltem ki így, amelyeket az előadó élőszóban nagyon hangsúlyosan ejtett ki. Az előadás hangfelvétele két ízben rövid, egy-két mondatnyi időre a magnetofon szalagcsereje miatt megszakadt. E helyeket így jelöltem a szövegben: ... [...]. Cs. Szabó más helyesírással írta műveiben a görög neveket, mint ma szokásos: Odysseust írt Odüsszeusz helyett. Én a *Görögökről* című könyvben is használt írásmódot követtem. Dante *Isteni színjáték* című művének az előadás végén felolvasott részletét Babits Mihály fordította magyarra.

Nem akartam jegyzeteket fűzni a szöveghez, hiszen az előadásformával nem járnak együtt láb- és végjegyzetek. Néhány magyarázatot mégis előrebocsátanék. A tréfás közbevetés, miszerint Pindaros, ha ma élne, bizonyára szívesen kimenne Csúrkával az ügetőre, az akkor még csak novella- és drámaíró Csúrka István lóversenyfogadások iránti szenvedélyére céloz. Az előadásban szó esik Onasszisz tankhajóiról: Arisztotelész Onasszisz a hatvanas-hetvenes évek világhírű görög milliárdos üzletembere volt. Anthony Blunt ügye sem közismert ma már. Blunt a „cambridge-i ötök” néven ismert angliai szovjet kémhálózat egyik tagja volt, akiről a nyilvánosság 1979-ben tudta meg, hogy már jóval korábban lebukott, ám vallomásaért cserébe (amelyben másokat nevezett meg beszervezett ügynökként, mint akik valójában a társai voltak) szabadlábban maradhatott. A Nemzeti Múzeumban kiállított szent korona 1980-ban még újdonság volt, hiszen nem sokkal korábban, 1978-ban adta vissza Magyarországnak az Egyesült Államok. Az „Atatürk uralkodása” kifejezés Kemal Atatürk, világi államot kialakító török elnök időszakára (1923–1938) vonatkozik. A szövegben említett kevés szakszó közül talán a „metopé” igényel magyarázatot: a dóroszloprend párkányzatának ismétlődő, általában négyzet alakú, gyakran díszített lapja. Plutarkhosz nagy művének teljes magyar címe: *Párhuzamos életrajzok*; Vasari életrajzgyűjteményének a címe: *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*. A szövegben feltűnő leginkább szokatlan kifejezés a „lefestett rá”, amelynek a jelentése: „hatott rá”.

Végül köszönetet mondok Athena Stockwellnek, Cs. Szabó László jogutódjának, aki engedélyezte számomra a hanganyag leírását és az előadás közzétételét, valamint Hegyi Katalinnak, a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtára vezetőjének, aki a rendelkezésemre bocsátotta az előadás hangfelvételét.